

le terrein ten uitvoer te helpen leggen. Aan hem besteedt de schrijver aan de hand van zijn publikaties de nodige aandacht, waarbij hij niet nalaat de wat gespleten indruk naar voren te brengen die de standpunten van deze voortrekker soms maken. Een radicale component, samenhangend wellicht met Brugmans' Franse oriëntatie (het boek over Diderot van 1937 was overigens niet zijn dissertatie, 256), uitte zich onder andere in zijn belangstelling voor de uitgave van marxistische klassieken, maar de sterk nationaal-gerichte (later personalistische) tendens, die reeds vroeg uit de deelneming aan volkseenheidsconferenties sprak, zou op den duur toch de overhand krijgen. Na 1940 was Brugmans zijn voor-aanstaande positie in de partij kwijt (267).

Samenvattend mogen we zeggen dat Michielse genoeg bouwstenen heeft aangedragen voor de kennis van de geschiedenis der Nederlandse sociaal-democratie op een nog weinig onderzocht gebied in een belangrijke periode, maar dat de vorm waarin het geheel is gegoten, te wensen overlaat, hetgeen afbreuk doet aan het effect van zijn boek.

A.F. Mellink

Ernest Hueting, Frits de Jong Edz., Rob Neij, *Troelstra en het model van de nieuwe staat* (Assen: Van Gorcum, 1980, x + 288 blz., f45,-, ISBN 90 232 1741 1).

Dit nieuwe boek over de figuur van Troelstra of althans over een aspect van zijn werkzaamheid voor de sociaal-democratie, is voortgesproten uit het onderzoek van een doctoraalwerkgroep aan de faculteit der sociale wetenschappen van de Universiteit van Amsterdam. Bovenstaand drietal auteurs heeft tenslotte deze publikatie het aanzijn gegeven, al is het niet moeilijk om op vele plaatsen de hand van de schrijver van *J. Saks. Literator en marxist* (Amsterdam, 1954) te herkennen. Het boek is niet opgezet als biografie van Troelstra, maar het richt zich op een materie: het politiek systeem der sociaal-democratie, waarmee deze zich in bepaalde fasen van zijn loopbaan heeft bezig gehouden zonder ooit tot een afgerond resultaat in theorie (laat staan praktijk) te komen. Het is misschien op het eerste gezicht niet het belangwekkendste facet aan de toch fascinerende persoon van Troelstra, maar het dient te worden gezegd dat de auteurs er wel in geslaagd zijn om het thema op een wijze te ontwikkelen waardoor heel wat bouwstenen worden bijgedragen tot de kennis en het begrip van Troelstra in het algemeen. Ongetwijfeld komen bepaalde aspecten die uit biografisch oogpunt van veel belang zijn, zoals Troelstra's Friese achtergrond en zijn eerste politieke optreden in zijn land van herkomst, weinig tot hun recht. Ook een zo bewogen periode als het woelig kwartaal van 1903 komt eigenlijk slechts terloops aan de orde. Maar daar staat tegenover dat de schrijvers bijvoorbeeld Troelstra's opstelling in het probleem van de schoolstrijd anno 1901 weten te plaatsen en te verhelderen in het kader van zijn visie op de sociaal-democratische staat als politieke overgangsvorm van kapitalisme naar socialisme (36).

Belangrijke stadia in de verdere historie van deze problematiek waren dan met name het internationaal socialistisch congres te Stuttgart in 1907, waar Troelstra een desbetreffend rapport presenteerde aan de interparlementaire commissie (bijlage I, 237-245) zonder veel resultaat, en voorts in het bijzonder de nadagen van de eerste wereldoorlog, toen de Russische en Duitse revoluties ook hier te lande hun uitwerking deden voelen. Op het partijcongres van de SDAP in 1920 werd een commissie ingesteld onder Troelstra's voorzitterschap, die de opdracht had om de politieke kant van de socialisatie te onderzoeken, maar wier werkzaamheden na verloop van enige jaren zijn uitgegaan als een nachtkaaers.

Vooraf ten aanzien van de na-oorlogse 'revolutionaire' periode, die zich globaal genomen

tot ongeveer 1923 uitstrekke, graaft deze studie diep en worden grondige analyses geboden van de opvattingen en de positie van Troelstra in het Nederlandse partijleven en in het verband van de Socialistische Internationale. Het volledigst is zijn visie neergelegd in het rapport *Anregungen zum politischen System der Sozial-Demokratie* voor het internationaal congres van Genève van 1920 (bijlage II, 246-279).

Troelstra's gedachten gingen uit naar de situatie die zou intreden na de verovering van de politieke macht door de arbeidersklasse. Er zou dan een bewind moeten optreden dat de overgang van de produktiemiddelen in handen van de gemeenschap, de socialisatie dus, moest begeleiden en daarna kon afsterven. Niet onduidelijk was de schrijver hierbij geïnspireerd door de geschriften van Marx en Engels over deze materie. Zij hadden voor de overgangperiode de formule 'dictatuur van het proletariaat' gebezigd (98). Lenin en de bolsjewiki hadden hiervan in de Russische praktijk na 1917 hun interpretatie gegeven. Geheel afwijzend stond men in bepaalde kringen van de Socialistische Internationale ten opzichte van het sowjet-stelsel nog allerminst in deze jaren, ook Troelstra niet (87 en 133).

Opvallend is de overeenkomst van Troelstra's denkbeelden met die van de Belgische partijleider Vandervelde, wiens werk *Le socialisme contre l'état* van 1918 evenzeer in hoge mate op marxistische principes bouwt (100-101). Onwillekeurig rijst de vraag hoe Troelstra's isolement in eigen kring althans van de SDAP-leiding na 1918 te verklaren is in vergelijking met de positie van de 'patron' van de BWP, die gedurende tientallen jaren zijn hegemonie wist te bewaren in een partij die toch ook haar schakeringen kende (door Lenin wordt hij in *Staat en revolutie* wel te gemakkelijk bij 'rechts' ingedeeld). In de commissie voor het politiek systeem bleef Troelstra met zijn denkbeelden vrijwel alleen staan, zoals in de hoofdstukken 13 en 15 wordt geschetst. De auteurs wijden dan een beschouwing aan de tegenstrijdigheden in zijn gecompliceerde persoonlijkheid, hem karakteriserend als 'veelkantig, onbekend eigenlijk, ongrijpbaar vaak, temeer omdat hij graag speelde met zijn theatraal talent' (182). Zij halen daarbij ook woorden van Saks aan, die onder andere sprak van zijn 'rusteloze maar onrustige geest'.

Eigenlijk theoreticus, zoals Hilferding en Bauer, was hij ongetwijfeld niet, daarvoor is zijn produktie te afhankelijk van anderen en te onafgewerkt ook. Als politiek leidsman is hij ook binnen zijn partij steeds aan kritiek van vele zijden onderhevig geweest, zeker bezat hij niet de bestuurlijke en tactische kwaliteiten van iemand als Vliegen. Hiertegenover staat zijn ongeëvenaard optreden als agitator in arbeidersbijeenkomsten en in het parlement sinds het eind van de vorige eeuw, alsmede zijn journalistieke activiteit als hoofdredacteur van *Het Volk*, ook weer na 1919 (184-185). Door zijn persoonlijk charisma wist hij zijn greep op de massa van de partijaanhangers steeds te bewaren.

Het is opmerkelijk hoe hij in de commissie voor het politiek systeem op de tegenkanting stuitte van figuren als Wibaut in de eerste plaats, die niets voelde voor Troelstra's creatie van een 'economisch parlement' (samengesteld via functioneel kiesrecht) naast het politieke, maar ook van Bongers en R. Kuiper en van een uitgesproken linkse marxist als Mendels. Deze laatste verwees tijdens de vergaderingen eenmaal naar de 'te grote zwenkingen' van Troelstra ten opzichte van voorafgaande jaren (159). Oude tegenstellingen uit een fase der partijgeschiedenis waarin de leider bij uitzondering eens volledig had getriomfeerd (op het Deventer congres van 1909), speelden hier mede een rol. Partijvoorzitter Vliegen had bij de installatie van de commissie, waarvan hij zelf geen lid was, met één uitspraak in feite haar taak reeds tot beperkte proporties teruggebracht (147).

Het is uit het bovenstaande duidelijk dat er veel waardering mag bestaan voor deze studie, die in het slothoofdstuk de lijn doortrekt tot het heden ('Troelstra en verder', 184-209). Van de jongere generatie trachtte Wiardi Beekman in het door hem geredigeerde

vierde deel van Troelstra's *Gedenkschriften* aan het politiek systeem bijzonder reliëf te geven. Van der Goes van Naters zou zijn eigen accenten leggen ten aanzien van de socialistische staatsopvatting. De publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie na 1945 en haar ontstaansgeschiedenis wordt mede aangestipt.

Op enkele onjuistheden moge nog gewezen worden. De op bladzijde 11 geciteerde uitspraak van Domela Nieuwenhuis is niet reeds in 1871 gedaan, maar pas na 1878 (in de *Werkmansbode*). Dat na het SDAP-congres van 1906 partijbestuur en Volk-redactie van marxisten 'gezuiverd' werden door een overwinning van Troelstra, lijkt niet de juiste formulering (47): er was immers sprake van een zich terugtrekken in 'dienstweigering'.

A.F. Mellink

A.K. Koekkoek, *Partijleiders en kabinetsformatie. Een rechtsvergelijkende studie over de rol van partijleiders bij de kabinetsformatie in Engeland, West-Duitsland, België en Nederland* (Deventer: Kluwer, 1978, 666 blz., f60,—, ISBN 90 268 1045 8).

Deze aan de Vrije Universiteit verdedigde dissertatie is een gigantische compilatie van wat een beoefenaar van het staatsrecht in de juridische, politicologische en historische literatuur aan relevante gegevens heeft aangetroffen ten aanzien van het thema partijleiders en kabinetsformatie in België, de Bondsrepubliek, Engeland en Nederland. In het kort wordt de geschiedenis geschetst van de regeringsstelsels en van de partijen in deze landen, waarbij het accent ligt op de periode na 1945. Daarna wordt uitvoerig de positie van de partijleiders behandeld. Hun leiderschap berust doorgaans op de combinatie van functies in regering, volksvertegenwoordiging en partij. Een cumulatie van deze functies komt steeds minder voor.

Vervolgens behandelt de auteur de procedures voor het aftreden van de regering en de ontbinding van de volksvertegenwoordiging, de verkiezingsprogramma's, de selectie van kandidaten, het zittende kabinet als inzet bij de verkiezingen en de discussie over de kabinetsformatie als onderdeel van de verkiezingsstrijd. De nadruk ligt echter op de systematische ontleding van de procedures die bij de kabinetsformatie worden gevolgd en op de beschrijving van de verschillende stadia van het formatieproces, te beginnen met de consultatie van de fractievoorzitters door het staatshoofd en eindigend met de regeringsverklaring en de presentatie aan de volksvertegenwoordiging of de investituur. Bij de beschrijving van de recente kabinetsformaties in Nederland volgt Koekkoek de gebeurtenissen soms van uur tot uur. Zijn bronnen zijn behalve kamerstukken en perspublicaties ook vertrouwelijke correspondentie die de partijen ter inzage hebben gegeven en interviews met de hoofdpersonen.

In zijn inleiding legt Koekkoek uit dat hij zijn onderwerp als jurist, niet als sociaal-psycholoog, politicoloog of historicus wil behandelen. Dit houdt in dat bijvoorbeeld de persoonlijkheid van de partijleiders en de psychologische factoren die bij een kabinetsformatie een rol spelen buiten beschouwing blijven. Evenmin besteedt de auteur aandacht aan het machts-element of toetst hij het gedrag van betrokkenen aan sociaal-wetenschappelijke theorieën, een aanpak die men van een politicoloog zou hebben verwacht. Een historische benadering van het onderwerp zou betekenen dat de kabinetsformaties niet los naast elkaar worden beschreven, maar in onderling verband gebracht, zodat er een ontwikkeling zichtbaar wordt. Koekkoek beperkt zich echter strikt tot de juridische aanpak. Dit houdt in dat hij zich tot taak stelt in het proces van de kabinetsformatie alleen de juridische elementen te isoleren en vervolgens te benoemen. Daarbij staan de taken en bevoegdheden